

A VÁLSÁGRÓL KÖNNYŰ ÍRNI, NEMDE?

Marijan Korošić: Jugoslovenska kriza. Naprijed, 1989

Túl könnyű ma a jugoszláv társadalomról és annak válságáról írni. Nyugodt lelkiismerettel elmondható róla minden rossz, s az ember még abban is biztos lehet, hogy ezzel nem túlzott. Ebben nagy a csábítás – a gondolkodó embert könnyen arra bírja, hogy foglalkozzon a válsággal és megpróbálja megfogalmazni a megoldás receptjét. Sőt, mindenki biztos lehet legalább két dologban: egyrészt abban, hogy minden recept valami tényleges bajt próbál orvosolni – hiszen bárhova nyúl, csak bajba ütközik, tehát nem nyúlhat úgy mellé, hogy ne találjon, másrészt abban, hogy minden recept tartalmaz valami tényleges gyógyírt, hiszen bármilyen változást és változtatást javasol, az csak jobb lehet mint a jelenlegi helyzet. Ugyanakkor azonban ez egyfajta veszélyt is rejt. Mivel ma a világnak nagyon kevés rendszere „dicsekedhet” ezer százalékos inflációval, amennyi a miénk lesz, mire e sorok megjelennek, bármelyik rendszer elemeit – a katonai vagy a sztálini diktatúrától a legfejlettebb piacgazdálkodásig – nyugodtan lehet ajánlani, biztos, hogy e tekintetben úgyszólván minden rendszer eredményesebb a miénknél. Ez azonban nem jelenti azt, hogy bármelyik rendszer jobb mint a miénk. Az a körülmény, hogy olyan könnyű találni dolgokat mondani a jugoszláv válsággal kapcsos-

latban, magában hordja a téves következtetések, látszatmegoldások veszélyét is. Ezt a fenti tételt illusztrálja, hogy napjainkban annyi könyv jelenik meg a jugoszláv válságról, hogy az idén közülük kapta az egyik a publicisztikai munkáknak odaítélt NIN-díjat: Marijan Korošić: *Jugoszláv válság* című műve.

1.

Marijan Korošić kiváló elemzést ad a jugoszláv válságról és annak úgyszólván minden eleméről, amelyek közül néhányat kiemelnénk. Legelőször is figyelmet érdemel megállapítása, hogy a jugoszláv társadalom válsága a sztálini melléfogásig nyúlik vissza, vagyis a mi válságunkat össze lehet kapcsolni a szocializmus mai válságával, aminek magyarázatát a helytelen gazdaságpolitikában fedezte fel. A szovjet modell ugyanis elsősorban tönkreteszi a mezőgazdaságot. Ennek következménye egyrészt, hogy az élelmiszer-termelés túl drága a munkások költségvetésének vagy az állami költségvetésnek, esetleg mind a kettőnek, másrészt, hogy az állam kénytelen rengeteget – főleg a korszerű technológia beszerzéséhez szükséges devizát – költeni az országban is könnyen megtermelhető élelmiszerek behozatalára. A mezőgazdaság elhanyagolásának sztálini

hibájától mi sem voltunk mentesek, sőt még mindig képtelenek vagyunk olyan politikát kialakítani, amely kijávitáná az e szemlélet diktálta melléfogást. Még több rokon vonást mutat ki Korošić az iparosítás sztálini modelljével. Ez a modell ugyanis szerinte abból áll, hogy a paraszttól, elsősorban a kötelező beszolgáltatás révén, a szabadpiaci áraknál olcsóbban vásárolják fel a mezőgazdasági terményeket, ezeket aztán a városban jóval drágábban adják el, és ezzel, valamint az olcsó munkaerővel nagy akkumulációt valósítanak meg. Ennek az akkumulációnak aránytalanul nagy részét az iparba, elsősorban a nehéziparba fektetik be, aminek az a következménye, hogy a városok nagy építőhellyé alakulnak át, a falvakból pedig valóságos népvándorlás indul meg. „Az iparosítás eredményei viszont – mondja Korošić – nem meggyőzőek, sőt rosszabbak, mint más rendszerekben. Az olcsó munkaerő politikájában nagy veszély rejlik. A lakosság elszegényedése nem engedi meg, hogy kifejezésre jusson a kereslet, így aztán ez akadályt képez minden gazdasági expanzió útjában. Az a helyzet áll elő, hogy a jugoszláv munkás a legrosszszabbul fizetett munkás, s ugyanakkor, habár az ipari kapacitások olcsó munkaerővel üzemelnek, nem versenyképesek a világpiacon. Bizonyosra vehető, hogy a kivitel problémája nem a dolgozók nem kielégítő munkájában rejlik.”

Mivel azonban minderről napjainkban a szocialista országok különféle reform-kísérleteivel kapcsolatban annyi elemzés látott napvilágot, Korošić elemzésének igazi eredetisége nem is ezekben a megállapításokban van; az újdonság erejével azok a megállapításai hatnak, amelyek azt mutatják be, hogy az általános meggyőződéssel ellentétben az öngazgatás bevezetésének négy évtizede alatt milyen kevés dolog változott a jugoszláv társadalomban, pontosabban legtöbbször látszateredményeket mutatunk fel, vagy pedig az eredmény a társadalom életének csak néhány elemére terjedt ki. Meglepő az a megállapítása,

hogy milyen kevés a változás azokban a dolgokban, amelyekről mi már az öngazgatás küszöbén olyan biztosan állítottuk, hogy megváltoztak. Korošić ugyanis nemcsak azt mutatja ki, hogy a jugoszláv iparosítás negyven évvel a Sztálinnal való szakítás után sem szabadult meg az iparosítás sztálini modelljétől – aminek jelét nemcsak az olcsó munkaerőre alapozás már vázolt jelenségében fedezi fel, hanem az egyoldalú beruházási politikában is, amely a gazdaságban csak árut és vagyont lát, figyelmen kívül hagyva, hogy hatékony gazdaság nincs emberek nélkül –, hanem azt is, hogy még mindig küzdeni kell a gazdálkodási egységek önállóságáért, aminek megteremtését már az 1950-ben hozott öngazgatásról szóló első törvény célul tűzte. Mert az etatizmus makacsul tartja magát, a hatalmasságok hatalma érintetlen: „ezek a hatalmasságok, illetve az igazgató-funkcionárius réteg tagjai önmagukban vagy szövetségben hatnak a termelői és fogyasztói asszociációkban, a közvetítő intézményekben (érdekközösségekben), bankokban, külkereskedelmi vállalatokban, városfejlesztési intézetekben, méghozzá olyan erővel, amely gyakran nem különbözik a többi szocialista ország állami és pártapparátusának hatalmától.” Ennek bizonyítékát fedezi fel a kisüzemi gazdálkodás elhanyagolásában is, de több más vonatkozásban is, amiből azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy a jugoszláv válság leküzdésének módja, éppúgy mint bármely kelet-európai országban, a gazdaság állami irányításának megváltoztatása kell hogy legyen, legfeljebb egy jugoszláv sajtósággal párosítva – ami miatt itt a válság súlyosabb formában jelentkezik mint a Kelet-Európa más országaiban: „a jugoszláv válság az állam közötti megromlott viszonyok vetülete.”

Ezt igazolják azok az elemzései is, amelyek a jugoszláv válságban a szocializmus sztálini modelljének maradványait fedezik fel – elsősorban a sztálini rendszerre jellemző monopóliumok megmaradásában – és a válság legfőbb

okát abban látja, hogy ezek a sztálini rendszerben gyökerező maradványok bizonyos jugoszláv sajtósággal szövetkezve lehetetlenné tették a piac létrehozását Jugoszláviában. Ilyen monopóliumok szerinte a politikai hatalom és a termelőszközök tulajdonának monopóliuma, „és bár ez a monopólium elentétben áll az öngazgatással, érintetlen maradt”; ezt követi az iparnak a gazdaság más szektorához viszonyított monopolhelyzete, az iparon belül pedig a nagyüzemek monopolhelyzete a mai technológia által megkövetelt sokrétű, kisebb és rugalmasabb vállalatokhoz viszonyítva. Ehhez fűződik a piac elsoványodásának olyan tényeit sorolja fel, mint az, hogy a köztársaságok közötti árucseré az 1970. évi 27,7 százalékról 1980-ra 21,7 százalékra csökkent, és így az kisebb méretű mint a nyugat-európai országok között.

A válság okainak mélyrétegei után elemzi a felszínhez közelebb eső rétegeket – a válságba beleépülő gazdaságpolitikát –, majd a konkrét intézkedések bírálatára következik. A gazdaságpolitikával kapcsolatban a tévedések és melléfogások három elemére hívja fel a figyelmet. Legelőször arra a téves elméletre, amely az eladósodással magyarázza a jugoszláv társadalom bajait, vagyis azt a kényelmes megoldást választja, hogy mivel az eladósodás meghatározza a gazdaságpolitikát, nem is kell erőfeszítéseket tenni – mivel úgysem lehet – a megoldás felkutatására. Nemcsak azt mutatja ugyanis ki, hogy az USA a világ legeladósodottabb országa, hanem azt is, hogy Jugoszláviának, mint fejlődő országnak, ha fejlődni akar, továbbra is szüksége van a kiegészítő külső akkumulációra. Ehhez kapcsolódik a gazdaságpolitika másik melléfogása, az, hogy elhitte vagy meggyőzte önmagát arról, hogy a világban népszerűvé vált recept, a fogyasztás csökkentése – ezzel kapcsolatban a nemzeti valuta elértéktelenedése, az életszínvonal leszorítása egy amúgy is szegény országban – megoldást hozhat. Nemcsak azt a közismert tényét támasztja alá,

hogy a megszorítások éveiben a helyzet szakadatlanul, sőt gyorsuló ütemben rosszabbodott, hanem kimutatja azt is, hogy téves a fogyasztáskorlátozás politikája, mert „alapjában véve abból indul ki, hogy a fogyasztás, nem pedig a termelés az alapja minden gazdasági és társadalmi történésnek”. A következmények szemmel láthatók. Csak ez után következik – részben mint az előző melléfogások magyarázata, részben mint azok következménye – a saját koncepció hiánya, aminek egyik következménye az, hogy a voluntarizmus – amely olyan súlyos károkat okozott a szocializmus gazdaságpolitikájában – nálunk súlyosabb következményekkel járt mint bárhol másutt. Ez tükröződik a beruházások „elpolitizálásában és etatizálásában”, másrészt az ipari kapacitások ésszerűtlen megnövelésében, megkettőzésében, a politikai beruházásokban stb.

Csak a mélyben rejlő gyökerek – az általános meggyőződéssel szemben meglepően erős sztálini maradványok – és a téves gazdaságpolitika ilyen elemzése után juthat el a szerző a jugoszláv válság konkrét okainak és megnyilatkozási formáinak bemutatásához, az eddigi kísérletek és a konkrét intézkedések kudarcának elemzéséhez. Az eddigi kísérletek kudarcával kapcsolatban nemcsak azt mutatja ki, hogy a szocialista öngazgatás politikai rendszere működésének bíráló elemzése már gyakorlatilag a hosszú távú gazdaságstabilizációs program feladását jelentette, hanem azt is, hogy a különféle reformtörekvések konkrét „eredménye” az, hogy „a hatékonyság elvét figyelmen kívül hagytuk, sőt megdöntöttük, helyette viszont nem építettünk ki semmilyen elfogadható elvet. Az államtulajdonosi igazgatás szükségyszerűen hiányt teremtett a piacon, abszolút vonatkozásban csökkentette a már elért életszínvonalat, az öngazgatási gazdaság pedig a szegénység gazdaságává alakult át”. A konkrét intézkedések kudarcával kapcsolatban elemzi a Mikulić-kormány „csomagtervét”, és kimutatja az eddigi foganatosított gazdaságpoliti-

kai intézkedések öt általános hibáját: a gazdaságpolitika az adminisztrációval azonosult, túl keveset tett az eredményes gazdálkodási rendszer létrehozásáért, az intézkedések ideiglenesek és hiányosak voltak, késve érkeztek, és a partiális érdekeket állították előtérbe az általános érdekek rovására.

Elemzésének végkövetkeztetése és végső kicsengése igen pesszimista. Először is nem nagyon bízik abban, hogy javaslatai meghallgatásra találnak – sőt legtöbbször az a benyomásunk, hogy nem sok sikert vár még elképzeléseinek elfogadásától sem, és még az irracionalista elemeknek – a nacionalista szellemnek és a mindenfajta szenvedélynek – felülkerekedése előtt pesszimista következtetésre jut a racionalizmus lehetőségét illetően: „A jövő tekintetében figyelembe kell vennünk, hogy az autoritatív erők (a dominancia erői vagy a status quo hívei) mindig fantáziáról és találatkonyságról tettek tanúságot, míg a demokrácia erői mindig vereséget szenvedtek vagy a defetizmus vagy a tömeges támogatás elmaradása miatt.”

2.

A jugoszláv társadalom azzal, hogy az ezer százalékos infláció felé rohan, abba a tragikus helyzetbe kerül, hogy lassan nem lesz „vetélytársa”, vagyis egyedül marad a világ legkevesébé hatékony rendszerének egyáltalán nem megtisztelő címéért folyó versenyfutásban, amennyiben az infláció leküzdésének képességét tekintjük a hatékonyság alapvető mércéjének. És mivel az infláció valóban olyan betegség, amely rákként felőrli a szervezetet, kikezdi a társadalom életterejét, és megnyomorítja minden funkcióját – nyugodtan tekinthető is ilyen mércének. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a legdiktatórikusabbtól a legliberálisabb rendszerig szinte minden rendszernél található olyan megoldás, amely nyugodt lelkiismerettel javasolható a jugoszláv társadalomnak, hiszen ezekkel

a megoldásokkal az adott rendszerek valóban olyan eredményt értek el, amelyre a jugoszláv társadalom nem képes. Eből a pusztán tényből azonban nem vonható le olyan következtetés, hogy a jugoszláv rendszer a világ egyik legrosszabb rendszere. Mert semmilyen infláció nem feledtetheti el, hogy a jugoszláv társadalomnak olyan megoldásai vannak, amelyek egy időben a haladó emberiség élvonalába állították, még akkor is, ha az infláció következtében olyan jelenségek – a nacionalizmustól a különféle reakciós elméletek rehabilitálásának kísérletéig – kerültek előtérbe, amelyek nemrég még elképzelhetetlenek voltak, és amelyek ellentétben állnak a jugoszláv társadalom lényegével. Vagy fordítva: nincs az az eredmény az infláció leküzdésében, amely megérné, hogy a választás valamely diktatórikus rendszerre – akár katonai, akár sztálini vagy Enver Hoxha-i formájában – esne.

E sajátos jugoszláv helyzet azonban veszélyt is jelent a kutató számára: annak a hatása alatt, hogy bármely rendszert vizsgálva, azt kell látnia, hogy annak jobb megoldásai vannak mint a jugoszlávnak, a nem eléggé óvatos kutató két irányban is tévúton indulhat el: vagy kritikátlanul, mélyebb elemzés nélkül, a világ leghaladóbb gondolkodóinak vívmányairól elfeledkezve abszolutizálja a jugoszláv társadalommal szembeállítható valamelyik rendszert – vagy a diktatúrát, vagy pedig a leegyszerűsítve értelmezett piacgazdálkodást; vagy pedig eklektikussá válik, vagyis világosan megfogalmazott koncepció nélkül párosítja a különféle megoldások összeférhetetlen elemeit, válogatás nélkül átveszi az egymásnak ellentmondó elképzeléseket. Marijan Korošić mind a két hibát elköveti. A piacgazdálkodás abszolutizálásának hibáját azért, mert ez uralkodó irányzattá lett a közgazdaságtan jugoszláv művelői között. A hiba természetesen nem az, hogy joggal hangsúlyozza: maga a piac nem azonosítható a kapitalizmussal. A civilizációt teremtő társadalmak ugyanis különféle formációk-

ban fejlődve ugyan, de árutermelők lettek. Az árutermelés szabja meg tehát e társadalmak jellegét, s ennek figyelmen kívül hagyása a szocializmus építésének alapvető melléfogása. A hiba ott van, hogy a társadalomnak egyetlen elemére való koncentráció – a szocialista országok esetében általában a hatékonyságra, jugoszláv vonatkozásban pedig az infláció-nélküliségre is – meghamisítja a reális elemzést. Akkor is, amikor elfeledkeznek arról, hogy ezek a piacgazdálkodások számtalan olyan mechanizmust teremtettek meg, amely Marx korában elképzelhetetlen volt: az állami szabályozástól a Szovjetunióban vagy a „tervezgazdálkodás” bármelyik más országában elképzelhetetlen hatékonyságú tervezésen át az önkontroll mechanizmusáig (a vagyonosodás önkontrollja vagyis a vagyon túlzott felhalmozódásának megakadályozása, a szigorú monopóliumellenes törvények). De akkor is, amikor megfeledkeznek arról, hogy „versenyársaink” a világ legrosszabb rendszerének címéért a legklasszikusabb piacgazdálkodáshoz tartoznak és ez egyáltalán nem volt elég ahhoz, hogy leküzdjék az inflációt (az 1000 százalékos infláció országai – Brazília, Argentína). A másik hibának – az eklekticismusnak – az elkövetése már Korošić személyes módszeréhez fűződik, és elsősorban abból fakad, hogy könyvében oldalakon át ismerteti más szerzők – Marxtól Kardeľjon át Naisbittig – elképzeléseit, gyakran nagyon is leegyszerűsítve, néha elferdítve, de mindig saját állásfoglalás nélkül.

A jugoszláv társadalom tragikus helyzetéből eredő csapdák közül tehát keveset kerül ki Korošić. Ez sokat levon könyvének értékéből, de a hibák forrása lesz néhány elméleti tétele vagy a jugoszláv gazdaságpolitika bírálatának néhány vonatkozása is. Csak néhány példát említenék. Az elméleti leegyszerűsítések közül – amelyekből az elemzés és a megállapítások egyoldalúsága és kifogásolhatósága ered –, azt, hogy milyen egyszerűen elintézi a marxisták által any-

nyit vitatott kérdéseket: „Az egyenlőtlen csere problémáját nem a gazdaság bezárkózásával lehet megoldani, hanem nyitott, integratív gazdasággal, amely nem kizsákmányoló, de csak fejlett árutermelés közepette.” És: „Nem igaz az a megállapítás, hogy magában az árutermelésben rejlik a jövedelem átömlesztésének irányzata.” Leegyszerűsítő megállapításai vagy eklektikus hozzáállása miatt nem látni mennyiben fogadja el Marxtot, mi több, gyakran azt a gyanút kelti, hogy nem is marxista. Ez önmagában nem is lenne baj, amennyiben ez a dogmatizmus leküzdésének eszköze, de nem fogadhatók el fejtegetései, amikor azt a benyomást kelti, hogy a magyarázatot és a megoldást nem marxista alapon keresi. Hasonlóképpen nem elég világos viszonya a szocializmushoz és az öngazgatáshoz: határozottan kiáll-e mellettük vagy inkább feladná azokat az általa javasolt megoldások érdekében? Fejtegetéseiből például nem világos az-e a baj, hogy a gazdaságban a munkások uralkodnak vagy az, hogy csak deklaratív uralkodnak. Ennek homályban maradása ugyanis a könyv kisebb-nagyobb fogyatékosait szüli. A nagyobbak közül említsük meg azt, hogy az okok eklektikus felsorakoztatása közepette elvesz a jugoszláv válság alapvető magyarázata: vajon csak butaságunk okolható-e érte, esetleg a hiba az öngazgatásban vagy a szocializmusban van; általában mi a szocializmus kényszerű terméke, mi az öngazgatás következménye és mi az, ami pusztán a szubjektív erők melléfogása? A mindent felsorolás és következtelen egymás mellé állítás következményei közül pedig hadd említsük meg, hogy míg egyik helyen azt fejtegeti, hogy a válság egyik oka a munkaerőpiac hiánya, ugyanakkor másutt a statisztikai adatok tömkelegével azt mutatja ki, hogy munkaerőpiac van.

Sokkal szembevetőbbek ezek a hibák a jugoszláv gazdaságpolitika taglalásánál. Az eklektikus hozzáállás legszembevetőbb jele ugyanis, hogy – mint mondtuk – világosan látja, hogy nem

vezethet eredményre a fogyasztás csökkentésének világszerte divatossa vált, nálunk is elfogadott receptje, azonban nem látja, hogy az általa is helyeselt „reális kamat” és „reális árfolyam” elképzelés szerves része ennek a politikának. Tehát nem lehet ugyanannak a politikának egyik eleme jó, az attól elválaszthatatlan másik elem pedig rossz. Ez csak következetlenséget vihet a fejtegetésbe, ami egész természetes velejárója sajátos helyzetünknek: mivel nálunk minden rossz, nagyon nehéz a kutatónak olyan támpontot találnia, amely lehetővé tenné a differenciálást más rendszerek jó, vagy viszonylag jó megoldásai között. Sokkal súlyosabb következmény, hogy e következetlenség miatt homályban maradnak vagy teljesen szertefoszlanak a fejtegetés elméleti kiindulópontjai, a szerző állásfoglalásai, kérdéseivé válnak következtetései. Mert a „reális kamat” nem jó vagy rossz gazdaságpolitikai hatóeszköz, hanem az öngazgatás paradoxona: a társultmunka-szervezetek dolgozói igazgatásra kapják a társadalmi tulajdonban levő társadalmi eszközöket, közben nem kapják meg az öngazgatáshoz nélkülözhetetlen eszközök egy részét, a forgóeszközöket, ebben a helyzetben aztán „a reális kamat” a forgóeszközöket nélkülöző társultmunka-szervezeteknél – azok zöménél – olyan helyzetet teremt, amely kifelé objektíve csökkenti versenyképességüket hiszen lábukon ólommal kell futniuk: közel 1000 százalékos kamattal a 6–7 százalékos kamattal dolgozó vállalatokkal kell versenyre kelniük. Ebbe még a japán gazdaság is belerokkanna. Munkaszervezetten belül pedig azt eredményezi, hogy világgiazi árakra kell törekedni afrikai vagy még alacsonyabb fizetésekkel. A „reális árfolyam” pedig fikció: amióta az aranyfedezet megszűnt, sőt már előbb, egyetlen ország valutájának árfolyama sem „reális”, hanem az állami politika kérdése. Ezért van az, hogy a dinár óriási elértéktelenedése nem segített sem az adósságállomány csökkentésében, sem a kivitel növelésében, sem az inflá-

ció leküzdésében, következményei viszont nyilvánvalók.

Még szembetűnőbbek ennek az eklekticizmusnak a következményei, amikor az 1974. évi alkotmány közhangulatban oly erőszakossá vált bírálatának hatására taktizálni kezd. Kifejezésre jut ez a válság kezdetének meghatározása esetében is, akárcsak a jugoszláv gazdaság korszakolásakor, amikor is tíz évet egyszerűen kihagy. Azt írja ugyanis, hogy az első időszak az újjáépítés és az első ötéves terv időszaka (1945–1952), ezt követte a gyors gazdasági növekedés és intenzív strukturális változások (1953–1965), a mérsékeltbb fejlődés (1965–1970) és a hosszú gazdasági válság (1980-tól napjainkig) korszaka. Egy divatos szemlélet miatt nem merte vállalni a jugoszlávok általános meggyőződését, azt, hogy 1978–79-ben éltünk a legjobban, mi több, saját statisztikai adatait sem, amelyek szerint 1975–1979 között a társadalmi termék évente átlag 5,9 százalékkal nőtt (kevesebbel ugyan mint az 1957–1960 közötti 11,3 százalékos rekord, vagy az 1960–1965. évi 6,8 százalék, de gyorsabban mint az 1966–1970 közötti 5,8 százalék, és a visszaesés csak 1980-ban következett be): Egyszóval nem merte vállalni, hogy Jugoszlávia az 1974-es alkotmány időszakában a csúcson volt, életszínvonal, nemzetközi tekintély és az elméleti kutatómunka terén egyaránt. Ezért a dolgozóit az éhnyomor szélére juttató Jugoszláviának nincs joga bírálni azt. Ezzel persze nem azt a tételt kívánjuk kétségbe vonni, miszerint „semmi sem olyan szent, hogy ne léphetne helyébe jobb”. Nyilván a szóban forgó alkotmánynak is vannak rossz-szul megfogalmazott vagy időközben túlhaladott tételei. De hova jut a tudomány, ha a mítingeken megfogalmazott divatos álláspontok miatt taktikázni kezd?

*

Egyszóval: Marijan Korošić könyve napjaink tipikus terméke. A NIN-díj csak ezt a tipikusságot húzza alá. Ma-

gyarázat nélkül hagyja az okokat és válasz nélkül számos kérdést. S bár Marijan Korošić könyve bővelkedik ragyogó meglátásokban, gondolatokat ébresztő megállapításokban is, ő maga is csak válságtünet, elsősorban azt tükrözi, hogy a kibontakozás útja még elméletben sem világos. Mindenesetre a jugoszláv elméleti és politikai,

de főleg gazdasági gyakorlatnak kell a jelenleginél tisztább helyzetet teremtenie ahhoz, hogy a jugoszláv filozófia és közgazdaságtan ismét elérje azt a szintet, amely egy előző időszakban a haladó világ élvonalába állította.

BÁLINT István

„...ÉN IS KICSIT BELEZÚGTAM”

(Huszár Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Magyar Krónika, Budapest, 1989)

Tíz évvel Bibó István halála után a demokratizálódó magyarországi viszonyoknak köszönhetően fontos, az életműben és az életrajzban egyaránt kalauzul szolgáló interjúkötetet adott közre az „euromarxista” magyar társadalomkutató, Huszár Tibor, aki már az 1986-ban megjelent Bibó „válogatott”-hoz is értő, az életműben való jártasságról tanúskodó kísérőtanulmányt tett közzé.

Bibó István politológiai, történészi, jogtudósi és szociológusi fogantatású életműve csupán a legutóbbi években került a magyarországi társadalomtudományi közgondolkodás középpontjába. Nagy Imre 1956-os államminiszterének nevét hosszú ideig jórészt csak szakmai körökben és a nyugat-európai jogtörténet tudományos berkeiben ismerték. Elsősorban a demokratikus ellenzéki erők összefogásának és szívósságának volt köszönhető a bibói opus reneszánszának megindulása (a samizdatban megjelent Bibó Emlékkönyv, majd a Svájcban napvilágot látott összegyűjtött munkák jelzik – egyebek mellett – az életmű legfontosabb állomásait). Bibó szellemisége egyébként is igen alkalmasnak bizonyult a különféle indíttatású ellenzéki mozgások (liberálisok, radikálisok, szocialisták, népiek, reformkommunisták) találkozására: az ő eszmerendszerében a legfontosabb európai tradíciók és princípiumok, mint amilyen a szabadság (liberális tradíció), az egyen-

lőség (szocialista tradíció), a testvériség (patrióta és internacionális tradíció) még eleven szintézist alkotnak. Bibó azonban a modern Európa eme legfontosabb elveit nem a francia forradalomból, hanem jóval korábról eredezteti: a görög-római és az azzal bizonyos mértékben ellentétes, majd az előbbit magasabb fokon kiegészítő keresztény emberképből és jogfelfogásból. Ugyanakkor a francia 1789-et egyszerre tartja az európai társadalomfejlődés legsikeresebb és legsikeretlenebb forradalmának, elsősorban az erőszak kultusza miatt, amely hosszú időre (mondhatni: máig hatóan) magának a forradalomnak a színönímájává vált, progresszívek és retrográdok szemében egyaránt. Bibó mélyseges bölcsessége mutatkozik meg abban, hogy a forradalmi erőszak kérdésében lényegében a keresztény tradíciók örökösének vallja magát: nem tagadja az erőszak szükségességét bizonyos történelmi helyzetekben, azonban mindössze egyetlen gesztus erejéig tartja elkerülhetetlennek: „Csakis akkor termékeny egy ilyen forradalmi erőszak, ha pillanatnyi, és ez után a feladata után nem folytatódik.” (*Válogatott tanulmányok*) Vagyis Bibó szerint a három nagy európai princípiumot egy negyedikkel kell kiegészíteni, amelynek a neve „közönségesen” csak *szereket*. Egyébként az interjúkötet intellektuálisan legizgalmasabb fejezete az a nagy, lényegében összefüggő mo-